

De prijs van de KANTL voor Essay (periode 2022-2025)

KANTL
Koninklijke Academie voor
Nederlandse Taal en Letteren

Juryverslag

In een avontuur verzeild

‘Een man die de waarheid wil, wordt geleerde; een man die zijn subjectiviteit vrij spel wil geven wordt misschien schrijver; maar wat moet een man doen die iets wil dat ertussenin ligt?’¹ Robert Musil dacht er nog niet over na dat die man evenzeer een vrouw zou kunnen zijn. Toch is het de moeite hem verder te laten mijmeren in *De man zonder eigenschappen* over dat wondere, ongrijpbare genre dat ons vandaag samenbrengt. ‘Een essay is niet de voorlopige of terloopse uitdrukking van een overtuiging die bij een betere gelegenheid tot waarheid verheven, maar evengoed ook als een dwaling aangemerkt zou kunnen worden (van dat soort zijn alleen de opstellen en verhandelingen die geleerden als “spaanders uit hun werkplaats” presenteren); maar een essay is de unieke en onveranderlijke gedaante die het innerlijk leven van een mens in een beslissende gedachte aanneemt.’

Er zijn weinig regels voor een essay. Het kan over van alles gaan. Het moet goed geschreven zijn. Het is persoonlijk, maar niet subjectief. Het moet niet noodzakelijk ergens toe leiden. Het moet te denken geven. Het rijk van de essayisten ligt, volgens Musil, ‘tussen religie en kennis, tussen voorbeeld en leer, tussen *amor intellectualis* en gedicht, het zijn heiligen met en zonder religie en soms zijn het ook gewoon mensen die in een avontuur verzeild zijn geraakt.’

De literatuurwetenschapper Jürgen Pieters, die mooie dingen heeft geschreven over de helende kracht, de troost van literatuur, zegt over wie in een dergelijk avontuur is verzeild: ‘De essayist steelt als de raven, maar niet om de buit voor zichzelf te houden. De essayist neemt het woord, maar nooit, zoals Roland Barthes schrijft, om dat woord voor goed op te eisen. De kunst van het essay bestaat er net in, aldus Barthes, om iemand anders het laatste woord te laten hebben. In tijden als de onze, waarin het hebben van het Grote Gelijk hoog op de agenda staat, gedijt de kunst van het essay

¹ Geciteerd uit de vertaling van Ingeborg Lesener (Meulenhof, 2017).

mogelijk minder. Het vraagt om scepsis, om relativering, om de voorzichtige verwoording van gedachten die desalniettemin niet vrijblijvend zijn. Het essay ademt twijfel, maar twijfel die productief is, die het denken vooruithelpt en niet laat doodlopen. Wie op voorhand weet dat de ander fout zit, schrijft beter geen essays.’²

We hebben het vandaag over *Tijd is hoop* van Joke J. Hermesen. Een kloeke bundel die een ruime selectie bevat van vroeger geschreven, herschreven en geactualiseerde essays over de tijd. Het geheel overspant een periode van vijftien jaar en put uit drie gepubliceerde essaybundels. Haar gidsen zijn Ernst Bloch, Hannah Arendt en Rosa Luxemburg. *Tijd is hoop* is een summa van de hoop. Erudiet en goed geschreven. Een magnum opus waarin filosofie, kunst en politiek gezamenlijk optrekken om het dreigend onheil te bezweren.

Op het belfort van mijn stad Aalst staat het Romeins-stoïcijnse motto dat Filips II van Spanje blijkbaar huldigde. Men heeft het aangebracht op het belfort om de Spaanse vorst bij zijn blijde intrede in 1555 te verblijden: *nec spe nec metu*. Zonder hoop, zonder vrees. Inderdaad, beide lijken keerzijden van dezelfde medaille: verwachting van positieve en negatieve toekomst. Nogal wat Griekse en Romeinse filosofen vonden dat ze een afhankelijkheid impliceerden van wat je toch niet onder controle hebt. Is de hoop inderdaad de laatste ramp, zoals Schopenhauer dacht? En wat te denken over de doos van Pandora, die eigenlijk een kruik was? De nieuwsgierige Pandora, de vrouw die alles geeft, deed de kruik open en alle kwalen kwamen over de aarde. Alleen de hoop bleef achter.

Maar is hoop dan inderdaad een kwaal? En wat betekent dat ze in de kruik blijft? Kennen wij haar dan of juist niet? We zijn er nog altijd niet uit. Zoals ook blijkt uit die wondere boutade, nu en dan in tijden van wanhoop monter opgedist: ‘De toestand is hopeloos, maar niet ernstig.’

Hermesen onderneemt in deze essays daarentegen een doordachte en diepgravende poging om de tijd als hoop te denken, niet vanuit optimisme, maar vanuit de filosofische veronderstelling dat de tijd zelf de hoop in zich draagt als de voorafschaduw van het onverwacht nieuwe. ‘Tijd is hoop betekent een gericht zijn op “de actualisering van het nog onvoltooide”, ofwel de hoop op “nog niet” gerealiseerde mogelijkheden.’ Dat ‘nog niet’ is het wezenskenmerk van het menselijke bestaan volgens Ernst Bloch. Hoop is niet meer of minder dan moed, een actief streven, gestimuleerd door kritisch bewustzijn.

² *Een boekje troost* (B&L, 2021).

In deze essays laat Hermsen zich niet intimideren door de verzuchting van Augustinus dat hij weet wat de tijd is zolang niemand hem vraagt dat uit te leggen, maar het niet weet als hij dat moet doen. Deze essayiste is als een hond die geduldig en aandachtig een been op verschillende plaatsen telkens weer afkluipt.

De tijd wordt op de staart getrapt in een vers van Vasalis – ‘Er is geen einde en geen begin/aan deze tocht, geen toekomst, geen verleden,/alleen dit wonderlijk gespleten lange heden’ (uit: Afsluitdijk, in *Parken en woestijnen*, 1940) – of bij Gerrit Kouwenaar:

Het is laat zoals ieder jaar,
de tijd zit krap in zijn heden,
vandaag is steeds weer geweest
steek dus het licht aan dat de toekomst nog uitspaart,
spreek het brood aan dat nog niet doof is,
maak de taal waar achter zijn tekens,
spel het vlees, stil de tijd, leef nog even -

(uit: *Een geur van verbrande veren*, 1991)

Of doodziek liggend in een bed in Athene, ‘verstrengeld in de kleurloze, vormloze strengen; ik was zelf die lege, afgrondelijke tijd geworden’.

Daarbij vraagt Hermsen voortdurend aandacht voor het dubbel gezicht van de tijd, met een onderscheid tussen Chronos, de tijd van de klok, en Kairos, het juiste ogenblik, dat ook de goede gelegenheid is, *occasio*, om een nieuwe visie te verkondigen op de dingen, of preciezer: het uitzonderlijke moment waarop het denken een andere wending kan nemen. Ze staat ook stil bij Bergsons onderscheid tussen die kloktijd, *temps*, en de intuïtieve ervaring van de tijd als duur, *durée*.

In een afsluitend essay over Paul Klee, die een van zijn laatste tekeningen levert voor het omslag van het boek – een engel, *Voller Hoffnung*, vol hoop – vat Hermsen haar jarenlang essayeren zo samen: ‘Waar kunnen we nog op hopen? Het is een vraag die de essays in dit boek hebben begeleid en waarop ik verschillende antwoorden heb proberen te geven. Het hoopvolle houdt zich schuil in een ervaring van tijd, waarin verleden en toekomst tijdens een “eeuwigdurend” ogenblik op elkaar betrokken worden, ik heb dit met het “juiste ogenblik” van de oud-Griekse Kairos in verband gebracht. Kennis van het verleden en een aandachtig aanwezig zijn bij wat er gebeurt zijn de voorwaarden om op tijd in te kunnen grijpen als de toekomst weinig goeds belooft. Het hoopvolle treedt naar voren als we ons minder door de klok en economie laten voortdrijven, meer rust nemen en zowel onze aandacht als onze kritische

alertheid trainen. Het hoopvolle schuilt ook in onze verbeeldingskracht, in de muziek, de beelden en de verhalen die vooruitgrijpen op wat “nog niet” gezegd of gedacht is of nog niet voor mogelijk wordt gehouden. De hoop richt zich op dit “nog niet” van het onverwachte en ongekende, en doet ons in beweging komen, zonder dat we precies weten waarheen het ons brengt. Hoop is het uitstrekken van je armen naar iets wat nu nog onbereikbaar lijkt, maar zich intussen al ergens in het heden verscholen houdt’ (pp. 422-423). De toestand is ernstig, zegt de pessimist in ons, maar niet hopeloos.

De jury nomineerde in 2022 Niña Weyers, *Zelf doen* (Atlas/Contact); in 2023 Maxim Februari, *Doe zelf normaal* (Prometheus); in 2024 Anneke Brassinga, *Crudités* (Bezige Bij) en in 2025 Joke J. Hermesen, *Tijd is hoop. Alle essays over de tijd* (De Arbeiderspers). Omdat *Tijd is hoop* een essay is dat de geest van de tijd vat waarin de tijd ons regeert en verdrukt, terwijl Joke Hermesen juist schrijft over de tijd als vrijheid en hoop als een waakvlam die in elk van ons brandt; omdat het een ware summa van essays is die ons in tijden van wanhoop en hopeloosheid juist de hoop aanleren, ons erin opvoeden; omdat het intelligent oproept om creativiteit te eren, kritisch bewustzijn te beoefenen en politieke moed te tonen – om al die redenen draagt de jury, bestaande uit Ludo Abicht, Luc Devoldere, Rik Van Gorp, Leen Huet en Anne Marie Musschoot, auteur Joke Hermesen eenstemmig en met groot genoegen voor als laureaat van de vierjaarlijkse Essayprijs 2022-2025 van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren.

Tolle et lege. Neem en lees.

Luc Devoldere
Juryvoorzitter